

Tchajwanská environmentální literatura a její vliv na nově budovanou tchajwanskou identitu na konci 20. století

Pavína Krámská

Univerzita Karlova

pavlina.kramska@seznam.cz

TAIWAN ENVIRONMENTAL LITERATURE AND ITS INFLUENCE ON THE EMERGING TAIWANESE IDENTITY AT THE END OF THE 20TH CENTURY

The article summarizes the initial discussions of Taiwanese authors on the topic of nature conservation and environmental literature, and discusses the ways this literary movement stressed the topic of Taiwanese identity and the contribution of one of its most influential authors, Liu Ka-Shiang, to this discussion. Using the example of his work, it shows how the emphasis on knowledge, scholarship and professional erudition in texts has developed as one of the characteristic features of Taiwan environmental literature, and how Liu Ka-Shiang connected it in a unique way with the theme of personal experience.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Tchajwanská environmentální literatura — identita — Liou Kche-siang (Liu Ka-Shiang)
Taiwan Environmental Literature — Identity — Liu Ka-Shiang

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366729.2022.2.5>

ÚVOD

Od osmdesátých let 20. století se na Tchaj-wanu nově formuje literární proud environmentální literatury, jenž se podílí na utváření nové tchajwanské identity.¹ Autoři, kteří jsou do něj řazeni, jsou fascinováni přírodou, jejím pozorováním a snahou porozumět fungování ekosystémů. Vedle hlubšího vhledu do komplexnosti a komplikovanosti světa organismů tento proud vyzdvihuje jeho kulturní význam, pracuje s motivy návratu k přírodě a prostému způsobu života i tématem ekologické spravedlnosti a provázanosti kultury s přírodou, danými povahou konkrétního místa. Existenční úzkost a obavy o osud světa, ve kterém žijeme, vede k osobní a společenské reflexi a angažovanosti, které pod vlivem světového ekologického hnutí a psaní

1 Tchajwanská společnost se v průběhu 20. století posouvá od roztržité identity vázaných na jednotlivé etnické skupiny a místa původu k identifikaci s Tchaj-wanem jako specifickým místem charakteristickým svou rozmanitostí. K vývoji tchajwanské identity viz např. Dluhošová 2006.

o přírodě (*nature writing*) tchajwanští autoři znovu promýšlejí v lokálním kontextu a volí při tom jak fikční, tak nefikční literární žánry.

Tato studie vychází ze srovnání textů tchajwanských autorů a autorek publikujících na toto téma eseje, povídky, zápisky z pozorování, romány i básně na konci 20. a začátku 21. století a z časopiseckých a akademických diskusí, které s tím souběžně na Tchaj-wanu probíhají.² Vedle kritiky negativních důsledků modernity a hledání nového, k přírodě šetrného životního stylu se na Tchaj-wanu do debaty o environmentalismu výrazně promítá i dobové celospolečenské téma tchajwanské identity. To v diskusi o globálním a lokálním podtrhává význam „tchajwanizace“ pro ukotvení celého proudu v domácím prostředí. Environmentalismus se tak díky tomu podílí na formování specificky tchajwanské identity, což je zdůrazněno pozdějším přesunem debat o tchajwanské environmentální literatuře do akademické sféry a jejím zařazením do základů nově zakládaných kateder tchajwanských studií a literatury na Tchaj-wanu. V rámci těchto diskusí postupně vyniká jeden z charakteristických rysů tchajwanské environmentální literatury, kterým je důraz na poznání a odbornou erudici.

Cílem tohoto článku je představit počáteční fázi diskuse tchajwanských autorů, která na toto téma probíhala v osmdesátých letech 20. století, vzájemný vliv mezi společenským vývojem a koncepcí literatury a podíl jednoho z nejvlivnějších tchajwanských autorů environmentální literatury té doby Liou Kche-sianga³ (Liu Ka-Shiang,⁴ 劉克襄, nar. 1957 v Tchaj-čungu) na formování jednoho z charakteristických rysů tohoto literárního proudu.

REFLEXE PROMĚNY OSTROVA A ARTIKULACE VÝZNAMU MÍSTA

Tchajwanská environmentální literatura pomáhá artikulovat význam místa, jehož podobu zásadně proměnily události 20. století a s nimi spojený příchod modernity. Zatímco v předchozím období značná část území a na něm sídlící domorodé obyvatelstvo melanésko-polynéského původu stále ještě unikaly z dosahu portugalské, holandské i čínské koloniální expanze, ve 20. století již cizí vliv reprezentovaný nejprve japonskou koloniální vládou (1895–1945) a poté vládou Čínské národní strany (Kuomintang, KMT) vedl ke změnám, které zasáhly celé území a významně proměnily nejenom jeho populaci, ale v nebyvalé míře pochopitelně i jeho životní prostředí a životní styl.

Modernita v podobě nových technologií, infrastruktury, vědeckých poznatků i školství dorazila na Tchaj-wan během japonské koloniální vlády, která se zde rozhodla vybudovat modelovou kolonii rozkročenou mezi exotickou domorodou kulturou a civilizací. Elity přicházející na Tchaj-wan zvnějšku před válkou i po válce transformovaly nejenom společnost, ale v širším měřítku i prostředí, aby odpovídalo

2 Více k diskusi a jejím aktérům viz např. Čchen 1994a, Liou 1996, Wu 2004, Čchen 2006, Lan 2008, Ťien 2013.

3 Pro přepis jmen autorů a geografických názvů latinkou byla využita česká transkripce vytvořená v Orientálním ústavu v Praze roku 1953.

4 Jméno autora je v některých případech uváděno v závorce i v jím užívaném přepisu.

jejich politickým, vojenským, obchodním a kulturním potřebám a vkusu. Japonská koloniální politika navíc předkládala nové a cizí kulturní vzory a narativy, a stala se tak podnětem k uvědomění si vlastní tchajwanské identity.⁵ Kulturní politika poválečného období následně na Tchaj-wan promítala obraz čínského vnitrozemí diktovaný autoritářským režimem KMT. V rámci globalizace a studia západní kultury navíc pak v šedesátých letech minulého století dále otevřela prostor pro globální vlivy. Zpodobňování přírody a proměna prostředí prostřednictvím zavlékání cizích druhů tak odrážejí kulturní rozmanitost, která se pojí s migrací na Tchaj-wan, a jsou těsně svázaný s politikou moci.

K hlubší reflexi historické proměny ostrova a identity jeho obyvatel již výrazně přispěl vývoj literární tvorby v průběhu sedmdesátých let, kdy se začal postupně prosazovat sociálněkritický proud *literatury rodné půdy* (鄉土文學)⁶ a kdy se v polovině sedmdesátých let v literárních přílohách významných tchajwanských deníků začaly objevovat rubriky vyhrazené sociálněkritickým reportážím věnujícím se stále více i ekologickým tématům. Spisovatelé začali znovuobjevovat Tchaj-wan a zabývat se hlouběji zdejšími děním, přičemž se ve své tvorbě často zaměřovali na odvrácenou tvář poválečného vývoje. Diskuse nad *literaturou rodné půdy* získala silný politický náboj. Jednak byla tato tvorba kvůli zájmu o život obyčejných, zpravidla chudých a životem zkoušených Tchajwanců přirovnávána k *literatuře dělníků, rolníků a vojáků*⁷ Čínské lidové republiky a spojována s obhajobou komunismu, jednak — díky tomu, že přesunula těžiště zájmu z Číny na Tchaj-wan — dala podnět k diskusi nad vlastní identitou. Zatímco část autorů se stále identifikovala s čínskou kulturou s centrem ležícím mimo Tchaj-wan a tchajwanskou literaturu vnímala jen jako literaturu hraničních oblastí Číny, jiní se již identifikovali s Tchaj-wanem jako se zemí vyznačující se vlastní specifickou literaturou. Tyto rozdíly ve vnímání vlastní identity a v tematickém zaměření literatury vyústily v tzv. *polemiku o literatuře rodné půdy* (鄉土文學論戰), která proběhla v časopisech mezi kritiky a přívrženci tohoto literárního proudu

5 Více k tématu viz např. Dluhošová 2006, Hsiao 2000 či Chang 2004.

6 *Literatura rodné půdy* poválečného období vznikala jako reakce na modernistická díla, která hledala inspiraci v západní literatuře a čerpala z literárních postupů modernistických autorů, jako byli James Joyce či Virginia Woolfová. Zdůrazňovala rytmus a pocity, které se pojily s životem ve městě a jen vzdáleně se dotýkaly běžného života na Tchaj-wanu. Spisovatelé literatury rodné půdy na rozdíl od modernistů vyzdvihovali texty psané jazykem srozumitelným běžnému čtenáři, které realisticky zobrazovaly život na Tchaj-wanu. Zaměřovali se na jeho ztvárnění z pohledu obyčejných lidí, často venkovanů nebo dělníků. I když tito autoři začínali tvořit již v předcházejícím desetiletí, kterému dominoval modernismus, teprve v průběhu let sedmdesátých se jejich tvorba prosadila v širším kontextu a nabyla podobu literárního hnutí kriticky se vymezujícího právě vůči modernismu. Přitom narazili na politický tlak ze strany vládnoucí KMT, která je vinila z podpory komunismu. Termín *literatura rodné půdy* se objevil již v první polovině 20. století, kdy začala probíhat diskuse o tchajwanském jazyce, způsobu jeho zápisu a možnosti jeho využití v literatuře. Blíže viz např. Dluhošová 2006.

7 V roce 1942 na konferenci v Jan-anu byla Mao Ce-tungem formulována závazná norma pro literární a uměleckou práci, která autorům nařizovala při tvorbě vycházet ze stanoviska lidových mas, psát z jejich pohledu a pro ně srozumitelným jazykem. Jako publikum definovala dělníky, rolníky, vojáky a revoluční kádry.

v roce 1977–1978. Tato diskuse přispěla ke krystalizaci *hnutí za tchajwanizaci* (本土化), které se na konci sedmdesátých let transformovalo v otevřenou politickou iniciativu zdůrazňující otázku tchajwanské identity.

S touto problematikou se pojilo i téma identifikace se svou zemí a půdou, které se v osmdesátých letech stalo i ústředním námětem environmentálního hnutí. Zhoršování životního prostředí je z tohoto pohledu interpretováno jako důsledek odcizení vládních elit KMT, jejichž hlavním politickým cílem nebylo dlouhodobé setrvání na Tchaj-wanu, ale znovuovládnutí pevninské Číny. Ekologie se stává významným námětem reportáží a novinových článků kritizujících dobové poměry na Tchaj-wanu a díky tomu se dostává do povědomí široké veřejnosti. Nejedná se tedy o téma zpracovávané pouze úzkou skupinou spisovatelů, kteří usilují o vytvoření specifického proudu environmentální literatury, ale je reflektováno napříč literárními proudy a žánry jak například spisovateli *literatury rodné půdy*, tak autory *domorodé literatury*,⁸ kteří vidí přírodu jako obývaný prostor, nahlíží na ni z perspektivy života v ní, využívání jejích zdrojů, ohrožení malých lokálních komunit a do environmentálního diskurzu vnáší otázku ekologické spravedlnosti. Autoři environmentální literatury tak mají možnost čerpat podněty z širší celospolečenské diskuse a vlastním rozborem a snahou uzpůsobit literární formu tak, aby příroda a ekologie v textu hrály ústřední roli, zároveň do této debaty přispívají a výrazným způsobem ji utvářejí. Cíleně přitom pracují s nově probuzenou tchajwanskou identitou, sounáležitostí s Tchaj-wanem a snaží se prohloubit zájem o tchajwanské životní prostředí. Environmentální literaturu tedy postupně koncipují jako svébytný proud literatury, která se v jedné ze svých hlavních podob soustředí na budování láskyplného vztahu k vlastní zemi.

DISKUSNÍ PLATFORMY A NÁZOROVÉ PROUDY

Důležitou diskusní platformu představovaly noviny a časopisy, na jejichž stránkách vycházely kritické články a reportáže o znečištění a degradaci životního prostředí. V rámci naučně-vzdělávacích textů se popularizovaly ekologické teorie a poznatky o ekosystému Tchaj-wanu a rozvíjel se i environmentální námět v literárních žánrech typu zápisků z pozorování,⁹ esejích a básních. Noviny a časopisy se navíc staly místem, kde se rozvinula počáteční diskuse o povaze a formě tchajwanské environmentální literatury a snaha o její formalizaci prostřednictvím jasně dané definice a zařazení do literárního kánonu.

Mezi nevlivnější média patřily velké mediální společnosti vydávající hlavní tchajwanské noviny, jako byly *Spojený deník* (UDN, 聯合報), *Čínský deník* (中國時報) či *Nezávislý večerník* (自立晚報).¹⁰ Uveřejňovaly v nich novinové články a reportáže kritizující

8 Domorodá literatura je reprezentována tchajwanskými autory a autorkami domorodého původu a zachycuje specifickou zkušenost této části tchajwanského obyvatelstva a jejich kulturu.

9 Na nárůst oblíbenosti nefikčních žánrů typu zápisků z terénního pozorování měla v případě tchajwanské environmentální literatury vliv anglo-americká tradice *nature writing*.

10 Počet periodik, ve kterých články a stať s environmentální tematikou vycházely, postupně narůstal. Vedle společenskopolitických deníků a odborných, populárně-naučných

znečištění a degradaci životního prostředí, které pak následně také prostřednictvím svých nakladatelských domů vydávaly v knižní podobě. Kategorii environmentálně zaměřených publikací navíc postupně rozšiřovaly. Tematicky zaměřená čísla časopisů vytvářela určitý kánon zavedených autorů environmentální literatury. Tyto mediální domy svůj vliv uplatňovaly i prostřednictvím literárních soutěží a udělováním literárních cen. Díky každoročně vyhlašovaným cenám byly schopné až do politického uvolnění v devadesátých letech a částečně i později výrazně ovlivňovat společenské a literární trendy a diskuse.¹¹

Tchajwanští autoři se v rámci diskuse zamýšleli nad dopady modernizace, industrializace a globalizace, které na Tchaj-wan přinesly nejen ekonomický boom, ale způsobily i degradaci přírody.¹² Začínají je mapovat a pátrat po jejich příčině v kontextu přírodní historie ostrova a jeho obyvatelstva. Popis situace je zpravidla neradostný a vize budoucnosti, které zahrnují ztrátu divočiny, tradic a tradiční kultury i samotného vrozeného i vypěstovaného citu pro přírodu, jsou pochmurné a navozují pocit ekologické krize. Autoři přitom volí různé strategie kultivace vztahu k přírodě a vyrovnávání se s krizí. Úvahy se vedle ekologických teorií zpočátku točí hlavně ko-

periodik zahrnovala i literární časopisy. V osmdesátých letech mezi tato periodika patřily *Literatura a umění jasné cesty* (明道文藝), měsíčník *Nové knihy* (新書月刊), *Tchajwanská literatura a umění* (臺灣文藝), časopis o literatuře a umění *Lvičata* (幼獅文藝), *Tchajwanská doba* (台灣年代), měsíčník *O literatuře a umění* (文藝月刊), *Současnost* (當代), *Literatura UDN* (聯合文學), *Čínské fórum* (中國論壇), *Měsíčník historie* (歷史月刊) či *Příroda* (大自然).

11 Viz blíže Chang 2004.

12 V důsledku urbanizace a industrializace došlo k významné proměně životního prostředí Tchaj-wanu. Farmy v dříve převážně zemědělských oblastech musely nově soupeřit s továrnami o pracovní sílu a vodní zdroje (Peng 2013). Zatímco v roce 1953 činil podíl průmyslových výrobků v tchajwanském exportu pouhých 7 %, o deset let později, v roce 1962, to bylo již 51 %. Mezi lety 1963 a 1973 rostlo hospodářství na Tchaj-wanu každoročně o 9,7 %. To si koncem sedmdesátých let ale začalo vybírat daň v podobě problémů se znečištěním, rychlou zástavbou přírodních lokalit, nárůstem počtu ohrožených živočišných druhů a rizik, jejichž dopady již přerůstaly lokální charakter a pronikaly do širšího povědomí veřejnosti. K těmto problémům patřil například únik amoniaku z továrny v Čang-chua v roce 1978, který způsobil otravu několika set místních obyvatel, či v roce 1981 první vyhraná žaloba 116 rolníků proti mnohaletému vypouštění jedů cihelnou v Čang-chua. Zástavba přírodních lokalit vyvolala odpor například u plánované výstavby obytných domů v oblasti mangrovů v Kuan-tu v Tchaj-peji v roce 1979. Reálnost ohrožení druhů dokazovalo například vyhynutí jelena siky ve volné přírodě v roce 1969. Rizika sinocentrické politiky stimulující ekonomický boom byla přenášena na domorodé komunity a měla negativní dopad na jejich život. V roce 1977 byla do provozu spuštěna jaderná elektrárna a v roce 1980 bylo přes odpor domorodé komunity národa Tao na Orchidejovém ostrově zřízeno úložiště jaderného odpadu. Rizikovost těchto projektů si tchajwanská veřejnost začala uvědomovat nejprve po zahraničních incidentech, jako byla havárie jaderné elektrárny Three Mile Island v roce 1979, a následně i v důsledku místních havárií, jako byl požár ve třetí elektrárně na jihu země koncem roku 1985 (Hsiao 2002, s. 38). Domorodé komunity negativně pocítily i první opatření na ochranu přírody v podobě zřizování národních parků, které nezohledňovaly tradiční způsob života domorodců, zato podporovaly turistický ruch, a tím i ekonomické zájmy. Více o vývoji environmentálního hnutí viz dále např. Wu 2004, Hsiao 1990, Ho 2005 a Ho 2012.

lem zachování divoké fauny a flóry, ohrožení lokálních komunit, návratu k prostému způsobu života po vzoru tradičních čínských literátů a potřebě porozumění životnímu prostředí prostřednictvím přírodovědného studia. Z děl zahraničních autorů se inspirují hlavně nefikční tvorbou Rachel Carsonové, Henryho Davida Thoreaua či Aldo Leopolda, v beletrii pak například příběhy o zvířatech z pera Jacka Londona, *Bílou velrybou* od Hermana Melvilla¹³ a dalšími.

Na formování environmentální literatury v osmdesátých letech 20. století a na její tehdejší nejvlivnější literární podobě se tedy na Tchaj-wanu podílejí dva do značné míry odlišné přístupy. Prvním z nich je aktivně angažovaný přístup rodící se v novinářském a odborném prostředí, z něhož vychází reportáže, zápisky z pozorování či přírodovědné studie volající po ochraně přírody — zvláště pak té divoké, tváří v tvář její degradaci a rozvratu života lokálních komunit — a který se také aktivně podílí na zakládání spolků na ochranu přírody, pozorování ptáků atd. a podporuje je. Tento přístup reprezentují např. Liou Kche-siang, Chan Chan (韓韓, nar. 1948), Ma I-kung (馬以工, nar. 1948) či Sü žen-siou (Hsu Jen-Shiu, 徐仁修, nar. 1946). Druhým je naopak již zmiňovaný útek z moderní společnosti do ústraní, idealizovaný návrat k přírodě a kulturní obroda, které volí Meng Tung-li (孟東籬, 1937–2009) či Čchen Kuan-süe (Koarnhak Tarn, 陳冠學, 1934–2011). Na druhou stranu, podobně jako autoři proudu předchozího, také tito spisovatelé vyzdvihují téma divočiny a divokosti. Zatímco filozofickým, myšlenkovým přístupem a způsobem řešení společenských a ekologických problémů se tedy liší, tematicky se k sobě blíží. Pro zachycení vztahu člověka a přírody, osobní reflexe a duchovní kultivace zpravidla využívají literární žánr eseje a své úvahy zaznamenávají v zápiscích ze života v ústraní.

V příloze *Čínského deníku* „Lidé a společnost“ publikovala své reportáže například spisovatelka Sin Taj (心岱, vlastním jménem Li Pi-chuej, 李碧慧, nar. 1949), a to již od roku 1976. V kategorii reportáží také získala opakovaně cenu tohoto deníku, a to mimo jiné za reportáž nazvanou „Protiúder Země“ (大地反撲), uveřejněnou v říjnu 1980. Zabývá se v ní souvislostmi mezi vznikem přehrady Š'-men, přesídlováním obyvatelstva ze zaplavených oblastí na pobřeží, kde kvůli enormnímu záboru půdy pro zemědělství a průmyslovou zónu došlo k velké degradaci půdy příliš velkým tlakem obyvatelstva, a působením mořské soli, sucha a průmyslových odpadních vod. Sin Taj nechává dlouze promlouvat přesídlené obyvatele, kteří jsou dlouhodobě odkázáni na státní pomoc. Navíc původní obyvatelstvo, přesídlené z hor, nyní již otevřeně hovoří o tom, že si není schopno zvyknout na nový způsob života, zcela zbavený původních tradic. Závěr reportáže má podobu ekologického ponaučení: osud lidí je propojen s osudem Země, zneužívání jejích zdrojů vede k narušení rovnováhy v přírodě a k protiúderu Země proti lidstvu. Člověk by si měl uvědomit, že je součástí ekosystému stejně jako ostatní organismy a jako ony musí udržovat rovnováhu v přírodě, neboť vše je se vším propojeno.¹⁴

Tematika, která pojednává o provázanosti života původního obyvatelstva s přírodou, se díky postupnému prosazování domorodých autorů na literární scéně stává čím dál podstatnějším námětem tchajwanské environmentální literatury a utváří její

13 Podle tchajwanských autorů tato beletristická díla dokázala u čtenářů probudit cit a zaujetí pro divokou přírodu.

14 Sin 2000, s. 1–16.

specifičnost. Počátkem osmdesátých let se se svými básněmi a povídkami na literární scéně prosadil spisovatel a lékař Topas Tamapima (1960) z domorodého kmene Bunun. Největší pozornost si získala jeho povídka nazvaná „Poslední lovec“ (最後的獵人; 1985), která skrze líčení vnitřního zápasu hlavního hrdiny zmítajícího se mezi požadavky většinové chanské společnosti a vlastní domorodé kultury zobrazuje význam přírody pro tradiční loveckou kulturu jednoho z tchajwanských horských etnik.

V příloze UDN od roku 1981 zase pravidelně po dva roky vycházely populární reportáže a články spisovatelek Ma I-kung a Chan Chan, které vyjadřovaly jasnou podporu ekologickému hnutí a později byly vydány knižně pod názvem *Máme jenom jednu Zemi* (我們只有一個地球; 1983). Obě autorky patřily ke generaci tchajwanských odborníků, kteří studovali a působili v zahraničí a v sedmdesátých letech se začali vracet na Tchaj-wan. Protože stejně jako většina tchajwanských studentů pobývaly v USA, obracely se pro srovnání a inspiraci hlavně k americkému ekologickému hnutí a anglo-americkým autorům. Do širokého povědomí uvedly pojmy jako „ekosystém“ či „potravní řetězec“ nebo politické a právní kroky na ochranu přírody zaváděné v zahraničí (například Zákon o národní politice životního prostředí, zakládání národních parků a historických stezek). Tyto články nejen kritizovaly degradaci přírody na Tchaj-wanu, ale zároveň čtenáře seznamovaly s vývojem ekologického hnutí a právním rámcem ochrany životního prostředí v zahraničí. Dále tak rozvíjely celkovou diskusi o podobě environmentálních textů v návaznosti na mezinárodní ekologické hnutí.

Tematicky je zde příroda často prezentována jednak v podobě ohrožených, běžným očím skrytých a křehkých mikrosvětů, mizejících topoi lesa, mokřadů či korálových útesů, jednak v roli kolébky lidstva a matky, která ve své moudrosti stvořila řetězec vztahů a člověku v něm určila jeho místo. Autorky odsuzují člověka za to, že kvůli touze ovládnout přírodu porušil křehkou rovnováhu a svou hrabivostí, nezodpovědností, nezájmem, přehnaným zdůrazňováním vědeckosti a nenasytným rozvojem nakonec vyhubil velké množství organismů a otrávil životní prostředí. Tento svět pak jen stěží bude moci předat příštím generacím.

Tento emotivně apelativní tón je použit k vyjádření a popularizaci teorií dominujících celosvětově v ekologii v sedmdesátých a osmdesátých letech, a sice ekosystémové teorie, koncepce biodiverzity a homeostaze, které studují přírodu z pohledu struktury a funkce a lidstvo vnímají jako její součást. Při studiu jsou zdůrazňovány nezbytné vztahy, vzájemná závislost a příčinné souvislosti. Ekosystém představuje úroveň biologické organizace, která dosahuje určitého druhu funkční rovnováhy,¹⁵ což je v environmentálních textech vyjádřeno hlavně důrazem na harmonii.

Práce s vědeckými poznatky a teoriemi je chápána jako neodmyslitelný předpoklad tvorby textů zabývajících se kritickým stavem životního prostředí na Tchaj-wanu. Autorky Chan Chan a Ma I-kung se nicméně obávají přílišného odlidštění z důvodu přehnaného důrazu na vědeckost, která mimo jiné stojí i za okouzlením ekonomickým rozvojem, a proto zdůrazňují i potřebu znovu probudit prapůvodní cit člověka k přírodě. Umět správně a srozumitelně použít vědecké poznatky a neopomenout za nimi vidět člověka se stává jedním z hodnotících kritérií spisovatelů a jejich děl, neboť i v pozdějších letech převládá názor, že pokud čtenáři životnímu prostředí porozumí, budou se o něj zajímat, a tím pádem i starat.

15 Odum 1977, s. 24.

Rétorika boje proti negativním vlivům soudobé společnosti tedy přinesla pocit ekologické krize. Polemiky o hodnotách moderní společnosti a povaze environmentálního hnutí poukazovaly na špatné hospodaření s přírodními zdroji, a měly tak i výrazně politický podtext. Nově probuzené tchajwanské vědomí a identita požadovaly víc než jen vědeckou terminologii, emotivní pasáže o prapůvodním citu a se-pětí člověka s přírodou či kontemplativní úvahy o životě v ústraní v duchu čínské taoistické tradice, ale přály si ukotvit environmentální proud literatury lokálně do tchajwanského prostředí. Stále častější volání po prohloubení znalostí zpravidla vyzdvihovalo potřebu porozumění místním podmínkám, a bylo tedy voláním po indigenizaci/lokalizaci environmentálního hnutí a literatury na Tchaj-wanu. Zároveň přinášelo i nový hodnotový rámec pohledu na svět, který odsuzoval dosud panující antropocentrismus.

Autoři literatury z ústraní nabízeli vlastní formu vyrovnávání se s modernitou, globalizací a industrializací. V jejich dílech nejde pouze o útek před moderní společností a oslavu venkova, ale také o širší kritiku odtrženosti lidí od přírody, která postupuje napříč společností. Tato kritika je obsažena v Čchen Kuan-süeho pastórálně laděných esejích, jako je např. „Domácí venkovské kouzlo“ (家居的野趣), jehož napsání autor datuje s deníkovou přesností 11.–12. 6. 1984. V něm popisuje město jako místo, které je vytvořeno podle touhy člověka, ve srovnání s přírodou, která tuto touhu postrádá. Aby mohl autor kultivovat svůj životní prostor, stahuje se do ústraní soukromé sféry, kde udržuje svůj vztah s přírodou třeba i jen prostřednictvím zahrady či misky s bonsají:

Příroda je oblastí bez touhy, proto jen ve chvíli, kdy je člověk bez touhy, dokáže ocenit čistou krásu přírody, milovat ji, a stýskat si po ní, když ji opouští. Člověk vyšel z přírody, a když ji opustil, měl by si normálně na přírodu uchovat věčnou vzpomínku a tesknit po ní. Každý člověk v hlavě často zaslechne volání přírody. To je důvodem, proč se, jakmile spatří přírodu, z hloubi srdce zaraduje. Obzvláště ve chvíli, kdy město a svět lidí nejsou pro člověka rájem, ale peklem. Tehdy se vzpomínky na přírodu a cit k ní plně obnoví a touží vrátit se do přírody. I když se ve skutečnosti vrátit nemůže, doufá alespoň v častý kontakt s ní, a pokud je nemožné se k ní často i jen přiblížit, stačí mu i zachytit pouhý závan přírody, a pocítí útěchu a uspokojení — tento závan přírody je tím domácím venkovským kouzlem plané, divoké přírody, o kterém tento text pojednává.¹⁶

LIU KCHE-SIANGOVO POJETÍ ENVIRONMENTÁLNÍ LITERATURY

Diskuse o povaze environmentální literatury iniciovaná těmito rozdílnými přístupy byla vedena nejenom snahou popularizovat ekologické myšlenky, ale postupně stále více i úsilím definovat environmentální literaturu a ekologické hnutí a měla vliv na jejich pozdější vývoj a institucionalizaci. Jedním z neaktivnějších a nevlivnějších autorů těchto kritických článků se stal spisovatel Liou Kche-siang, který polemizoval

¹⁶ Čchen 1994b, s. 49–50.

jak s autory ekologických reportáží a článků, tak s autory literatury z ústraní. Liou-ova kritika často mířila na odtrženost obou typů děl od tchajwanské reality. Vyzdvihovala potřebu zvýšit znalosti o Tchaj-wanu, a tím podtrhovala nově budovanou tchajwanskou identitu a tchajwanské uvědomění.

V případě článků a reportáží s ekologickou tematikou Liou kritizuje jejich přílišnou schematičnost a nedostatek znalostí místní přírody. V článku „Pozorování ptáků je pilířem ekologického hnutí“ (賞鳥是生態環境運動的立樁點) z roku 1983 zdůrazňuje, že by tchajwanská environmentální literatura měla prohloubit znalosti místní fauny a flóry a sehrát celospolečenskou reformní roli. Odborný obsah nemá být podle něj pouze výčtem vědeckých termínů, ale má propojovat znalosti o přírodě a konkrétním životním prostředí a vést k pochopení fungování místních komunit. Zároveň si má zachovat svůj angažovaný charakter zaměřený na celospolečenskou reformu:

Většina lidí zná jen ekologická hesla jako „znečištění“, „ochrana“ nebo dioxiny, polychlorované bifenylly a podobné názvy pro člověka škodlivých chemických jedovatých látek, znalosti o rostlinách, ptácích a zvířatech vyskytujících se v okolí jim však všem bez výjimky chybí. Na nich ale záleží, zda občané nějakého státu získají obecné povědomí o ekologické krizi. Proto také stále postrádáme nejrůznější ekologické práce, které by kompletně pokrývaly dlouhé časové údobí a byly i čtenářsky přístupné... Také upřímně doufám, že já sám nebo někdo jiný začne v budoucnu tento druh ekologických reportáží o životním prostředí psát, a rozšíří tak jejich osobitost, aby se mohly stát tvorbou pro nejširší veřejnost a v další fázi i dosáhnout hranice, na níž se začne formovat jejich politický charakter, stane se z nich mírové hnutí a hlavní umírněný proud společenských reforem.¹⁷

Liou také polemizuje s literaturou zastávající tradiční myšlenku života v ústraní na téma role přírodovědného, ekologicky zaměřeného poznání a celospolečenské role ekologické literatury. V článku z roku 1984 nazvaném „Generace s pomýleným ekologickým názorem“ (走向錯誤生態觀的一代) shrnuje svůj kritický postoj do pěti bodů, v nichž se s takovým pohledem na psaní o přírodě názorově rozchází:

Níže se pokusím analyzovat 5 bodů, v nichž se tradiční myšlení života v ústraní a environmentální ekologie dostávají do vzájemného konfliktu. Osobně se domnívám, že tyto problémové body představují ukazatele, které je nezbytné v době společenské transformace promyslet a upravit.

Zaprvé, věda má v těchto dílech od začátku až do konce pouze negativní hodnotu.

Zadruhé, příliš zdůrazňují „návrat k přírodě“.

Zatřetí, příliš zdůrazňují individualistický přístup a žádnou spolupráci.

Začtvrté, stále jim chybí porozumění ekologii životního prostředí.

Zapáté, stále posuzují stav společnosti po způsobu literátů.¹⁸

17 Liou 1983a, s. 53–54.

18 Liou 1984, s. 30.

Své představy o budoucím směřování environmentální literatury Liou Kche-siang nastínil v rámci představení své knihy *Přestupní stanice stěhovavých ptáků* (旅鳥的驛站; 1984) v *Měsíčníku o nových knihách* v roce 1983 a dále v březnu 1985 v časopise *Tchajwanská literatura a umění* v rozhovoru s básníkem Siang Jangem (向陽) nazvaným „Krásný nový svět: Vztah mezi literaturou a ekologií“ (美麗新世界: 文學與生態環境的關係). Siang Jang, který mj. jako jeden z prvních usiloval o prosazení tchajwanštiny v tchajwanské literatuře, Liou Kche-siangovo pojetí environmentální literatury podpořil:

Z esejů je tu Liou Kche-siangova *Přestupní stanice stěhovavých ptáků*. U této sbírky esejů jsem hluboce přesvědčen, že spojuje ekologii a literaturu, je to také první dílo ekologické literatury u nás. Tuto knihu Kche-siang sepsal s využitím ornitologického výzkumu a reálného pozorování a vytvořil velmi vhodné esejistické dílo, které se stalo oporou ekologické literatury...¹⁹

Liou svými výhradami směřuje environmentální literaturu k většímu důrazu na detail a v první řadě k ukotvení ekologického diskurzu do místních podmínek a souvislostí.²⁰ Dále zdůrazňuje potřebu vycházet z věcí samotných, nikoliv z potřeb člověka, tedy chránit a zkoumat samotnou přírodu, která je ohrožena. Za nejvhodnější způsob zkoumání pak označuje terénní výzkum a za vzor environmentálních děl americké autory Johna Muira a Aldo Leopolda. Svou knihu *Přestupní stanice stěhovavých ptáků* koncipuje právě jako zápisky z terénního výzkumu založeného na celoročním pozorování ptáků v Kuan-tu u řeky Tan-šuej, které označuje vlastním termínem „cestování vázané na konkrétní místo“ (定點旅行). Ze zkušenosti z pozorování pak čerpá inspiraci nejen pro esejistické dílo, ale i pro poezii. Básník, který ve svém díle tematizuje ekologickou problematiku a píše o životním prostředí, si podle něj při pozorování uvědomuje, že do přírody nezapadá, ale vyčnívá z ní. A tuto zkušenost se pak snaží v básních zachytit.²¹ Liou se přitom nebojí poukázat na problematičnost začlenění člověka do přírody jak v osobní rovině, tak v rámci čínské tradiční koncepce harmonie a jednoty člověka s ní. Nesnaží se o obhajobu idealizovaného návratu ani o vyvolávání zasutých citů k jejímu idealizovanému obrazu, ale o reflexi prožitku moderního člověka stojícího tvář v tvář jiným organismům. Humanismus, na kterém

19 Liou — Siang 1985, s. 50.

20 „Co se týče způsobu, jakým se dnes provádí měření, většina těchto odborníků se vrátila ze studií v Evropě nebo Americe a při hodnocení životního prostředí používají pevninský způsob posuzování životního prostředí, jen poměrně málo z nich v současnosti zohledňuje odlišný, ostrovní způsob posuzování prostředí a používá ho také pro hodnocení ekologických problémů tchajwanského ostrovního prostředí a veřejného ohrožení v podobě znečištění“ (tamtéž, s. 47).

21 „Když básník píše o věcech, které má rád, jako já, když v roli pozorovatele ptáků vstupuje do ptačího světa a věnuje se pozorování, pocítí, že jeho osoba velice vyčnívá a vůbec není v harmonické rovnováze s okolní přírodou a prostředím. Tento druh rozporu při tvorbě v něm vyvolává pocit, že není schopen se sám do ní začlenit, nebo se ocitá před těžkým rozhodnutím, zda se má, či nemá vyčlenit. Tento druh zápasu je možná směr, kterým se vydá ekologická literatura v budoucnosti, a nikoliv už dosavadní nabádání a volání po ochraně“ (tamtéž, s. 48, 52).

by se podle něj mělo environmentální hnutí a přehodnocování postavení člověka ve světě zakládat, je vykročením k pochopení jinakosti přírody, v žádném případě však není opouštěním lidského světa, kde zůstávají jeho kořeny.

Díky diskusi mezi zastánci jednotlivých směrů environmentální literatury dochází k vzájemné provázanosti, k většímu zacílení na Tchaj-wan a důrazu na znalosti jeho životního prostředí. Hlavní cestou ke kultivaci vztahu k přírodě se stává poznání, které ale nemá jen formu vědeckého bádání, ale nabízí se i v různých podobách autentického pozorování přírody a osobního prožitku. Ve své básni „Smysl počátku léta“ (初夏的意義) prostřednictvím osobního prožitku, který je situován do subtropů, tedy na Tchaj-wan, Liou Kche-siang propojuje celoplanetární přírodní historii a v poznání života organismů a fungování ekosystémů nalézá klíč, kterým otevírá svou mysl:

Smysl počátku léta

Slunce se opět vrátilo do subtropů.

Zajímá vás přežití? Jděte se podívat, jak si sršeň v zemi znovu buduje hnízdo, které zaniklo počátkem zimy. Zajímá vás migrace? Jděte se pokochat, jak se sojkovec před letním žářem stěhuje z plání do lesa. Ptáte se na rozmnožování? Jděte si přivonět, když bíle ochmýřené nažky pampelišek uchvacují pustinu. Zajímá vás pospolitost? Jděte si poslechnout, jak brzy ráno cikády svým zpěvem zaplavují pláň. Hovoříme-li o podstatě studia přírodních zákonů, Východ se ještě neobrodil! Řadami historických záznamů se protáhla rybenka a zanechala prázdná místa v myšlenkách.

A tak ležím na rohoži z trávy a podřimuji. Ve snu vidím listopad na jižním pólu. Pod hvězdným nebem plným poezie, v zemi přírodní historie, sameček tučňáka s mládětem stojí sám uprostřed ledu a sněhu. Samička se vrací z cesty dlouhé sto kilometrů, aby je nakrmila. Tehdy se všechny polární lišky rozeběhnou hluboko do nitra severního pólu. Nikdo z lidí netuší, kam a proč se vydaly. Ale já jsem zaslechl jednopohlavní rozmnožování řas a mé prvopočáteční já se z hlubin oceánu bouřlivě rozlilo do dále.

13. července 1986²²

Liou tyto dva postupy propojuje a střídá. Osobní prožitek líčí prizmatem přírodních zákonů a historie a přírodní jevy a život všech organismů zase z pohledu člověka. Příroda se tak zdá být člověku, který je unášen neosobními přírodními silami, bližší. Jsou svázáni místem i životem. A i jejich prožitky se prolínají. Spisovatel tu není tím, kdo si podmaňuje přírodu, aby vyjádřil své nálady, ale tím, kdo jí chce propůjčit hlas, aby mohla říct, že má stejné právo na existenci jako člověk. V esenci prožitku radosti, smutku a touhy se od sebe nijak neliší, můžou se odlišovat pouze v jejich délce a trvalosti. Odkazy na odborné statě a poznatky z přírodovědné sféry stejně jako volba popisného stylu zápisků z terénního výzkumu mu pak umožňují budovat atmosféru napětí mezi nezaujatým, chladným postojem a procítěným osobním prožitkem, který se zmítá mezi radostí, vztekem a smutkem.

22 Liou 2014, s. 15.

Vedle častého námětu ptáků je to život, zvyky a smrt velryb, které Liou Kche-siang ve své tvorbě z pohledu skrytých vztahů přírodní historie ztvárňuje, poetickým způsobem zkoumá a sdílí s nimi pohled na svět.

V básni „Potomci velryb“ (鯨的子孫) básník vyplouvá spolu s velrybami. Doprovází je na jejich cestě, která je součástí běžných migračních tras. Pro básníka představuje mapu ukrytou v jejich čelech, v níž už je zapsáno místo narození i smrti. Sám pak pohlíží na svět pohledem velryb. Za ploutvemi vidí opět ruce. Migrační trasa je najednou i jeho běžnou cestou za potravou. Radost, kterou prožívá v moři, však náhle utne pocit osamění a bezmocnosti:

Sledujeme plejtvákovce šedé plující na jih, jako by to byli naši staří známí, míří do rozmnožišť, aby dali život svým dětem a vnukům. Potomci s kulatými vypouklými čely mají v mozcích ukrytou detailní mapu moře, znají trasu, po které putují, své místo narození a smrti.

My jsme velryby. Ruce se vyvinuly v ploutve, často vyplouváme na hladinu, vyfukujeme vysoké sloupce vody, pod duhovými paprsky slunce dokončujeme svou celoroční pouť za potravou, chceme jen zpívat a hrát si, ale dokážeme obejmout jen sami sebe.²³

Vedle básní se tomuto tématu věnuje i v esejích a zpracovává ho i jako příběh o zvířatech v knize *Keporkak Che-lien-mo-mo* (座頭鯨赫連麼麼; 1993). Ve sbírce *Mizející subtropy* (消失中的亞熱帶; 1986) v esejí datovaném 18. ledna 1985 a nazvaném „Smrt kosatky“ (黑鯨之死) Liou píše o smrti velryby, která umírá před zraky davu na tchajčungském pobřeží. Esej, který se rozbíhá jako krátká reportáž, pojednává o samotné události a s ní spojené debatě. Ze záznamu předcházejících mediálních diskusí o pokusech o její záchranu postupně vyplývá, že na důvod jejího opakovaného vyplouvání na břeh není žádná jasná odpověď. Liou ji nakonec hledá v článku odborníka na velryby Richarda Eillise. Vybírá si v něm dvě možnosti vysvětlení pro chování velryb v ohrožení: 1. probuzení původního instinktu savce snažícího se udržet si dýchací otvor nad hladinou, 2. poškození jakési magnetické střelky vlastní migrujícím druhům. Velryba se jeví jako záhada. Když se pak ale dívá na její umírání, má pocit, že se jejich osudy protínají a překonávají tu obrovskou propast rozdílné evoluce. Ze závěrečných otázek mu tedy nakonec vyplývá, že musí zjistit její zvyklosti a hlavně, jaké písně ráda zpívá.²⁴

Vedle sbírky esejů *Přestupní stanice stěhovavých ptáků a Mizející subtropy* Liou Kche-siang v polovině osmdesátých let 20. století vydává například esejistickou sbírku *S ptáky až na konec světa* (隨鳥走天涯; 1985). Liou v těchto sbírkách líčí svůj vlastní boj proti jevům, které škodí tchajwanskému životnímu prostředí. Zároveň se snaží najít způsob, jak porozumět jiným organismům. Postupně se při své cestě za porozuměním Tchaj-wanu posouvá od básní a zápisků osamělého poutníka a pozorovatele přírody k větší systematizaci poznání, k historickým, přírodovědným a vlastivědným záznamům, cestopisným průvodcům a vzdělávacím textům, ve kterých dále zdůrazňuje potřebu akumulace znalostí se zaměřením na lokální ekosystémy a komunity. Do této

²³ Tamtéž, s. 41.

²⁴ Liou 2003, s. 123.

oblasti jeho tvorby patří mj. knihy mapující historii Tchaj-wanu *Objevitelé na Tchaj-wanu* (探險家在臺灣; 1988), *Napříč Formosou: Cesty cizinců po Tchaj-wanu 1860–1880* (橫越福爾摩沙:外國人在臺灣的旅行; 1860–1880, 1989), *Historie výzkumu tchajwanského ptactva 1840–1912* (臺灣鳥類研究拓展史; 1840–1912, 1989), *Horská dobrodružství: Cesty cizinců v 19. století po východním pobřeží Tchaj-wanu* (後山探險:十九世紀外國人在臺灣東海岸的旅行; 1992), *Do hloubi neznámých míst: Tchaj-wan, jak jej spatřili cizinci* (深入陌生地:外國旅行者所見的臺灣; 1993), *Po starých stezkách Tchaj-wanu* (臺灣舊路踏查記; 1995), *Ztracené plody* (失落的蔬果; 2006), dále knihy mapující lokální místa a komunity na Tchaj-wanu: trilogie *Zelený kopeček: Tanec Zeleného kopečku, Skřítci a víly Zeleného kopečku, Písň Zeleného kopečku* (小綠山系列: 小綠山之舞, 小綠山之精靈, 小綠山之歌; 1995), *Cestovní průvodce přírodou severního Tchaj-wanu* (北臺灣自然旅遊指南; 2000), *Celodenní toulky venkovem: Liou Kche-siangova mapa pomalého cestování* (迷路一天, 在小鎮: 劉克襄的漫遊地圖; 2002), *Spisovatelova mapa města* (作家的城市地圖; 2004), *Pomalé putování severním Tchaj-wanem: průvodce po neznámých horských stezkách* (北台灣漫遊: 不知名山徑指南; 2005) či vzdělávací texty pro mládež jako *Kniha rodiny z domu u tremy* (山黃麻家書; 1994) či *Kniha v zelených deskách pro děti* (少年綠皮書; 2003).

Důraz na naučný charakter tchajwanských environmentálních děl se v Liouově tvorbě v devadesátých letech upevňuje, aniž by se z ní ale vytratila rovina osobního prožitku. Poznatky o místní krajině a přírodě shromažďuje prostřednictvím osobního pozorování a studia historických záznamů. Tím se spolu s dalšími, jemu podobnými autory přiklání k žánru naučného eseje. Ten se na Tchaj-wanu rozvíjí přes témata hledání kořenů starého Tchaj-wanu a života původních obyvatel, studium environmentálních teorií, přírodní historie a místní geografie po filozofické a estetické úvahy nad ekologickými tématy a postupně nabývá stále více na faktografické preciznosti a odbornosti. Pro Lioua je to cesta k „tchajwanizaci“ environmentálních děl.

ZÁVĚR

Diskuse řady autorů na téma povahy a směřování environmentální literatury, která reagovala na ekologické teorie a environmentální hnutí a zároveň obracela svou pozornost k Tchaj-wanu, její společnosti a přírodě, v osmdesátých letech 20. století burcovala veřejné mínění na podporu ochrany životního prostředí a zvyšovala povědomí o vlastní krajině z pohledu celého ekosystému. Otázku svébytné tchajwanské identity propojovala s tématem identifikace s vlastní zemí a půdou. Dala podnět k rozvoji teoretických diskusí nad definicí a pojmenováním nově se utvářející literatury o přírodě, které následovaly v devadesátých letech 20. století a které se koncem desetiletí přesunuly z časopiseckého a novinového prostředí do akademické sféry. To souviselo i s postupným zakládáním kateder tchajwanských studií a literatury, které nacházely v nově se utvářejícím environmentálním proudu literatury tchajwanská specifika. Díla autorů environmentální literatury byla zařazována do antologií a učebnic a stala se předmětem hlubších studií, takže v prvním desetiletí 21. století došlo k upevnění jejich pozice v kánonu tchajwanské literatury.

Hromadění poznatků o přírodě a životním prostředí Tchaj-wanu pomohlo utvářet nově budovanou tchajwanskou identitu. Následné vyzdvižení environmentální literatury do kánonu tchajwanské literatury a její institucionalizace v akademickém

diskurzu z ní učinilo součástí moderní tchajwanské kulturní a literární scény. Liou Kche-siangovo přání, aby se environmentální literatura podílela na celospolečenské reformě, se tak do značné míry vyplnilo. Jeho snaha propojit silné stránky jednotlivých směrů environmentální literatury, která apelovala na spojení aktivismu, umělecké kvality a poznání, pomohla tchajwanské environmentální literatuře v počáteční fázi jejího vývoje vtisknout výrazný charakter.

Charakteristický rys tchajwanské environmentální literatury, kterým je důraz na naučnost a odbornou erudici, Liou Kche-siang obohacuje o osobní prožitek. Oběma způsoby se snaží porozumět přírodě a přiblížit ji člověku tak, aby pochopil, že jsou oba spolu svázáni a jejich prožitky se prolínají.

LITERATURA:

- Dluhošová, Táňa. *Medzi svetmi. Bai Xianying a identita v taiwanskej literatúre*. Praha: DharmaGaia, 2006.
- Čchen, Ťien-i 陳健一. „Fa-sien i-ke sin wen-süe čchuan-tchung — c'-žan sie-cuo 發現一個新文學傳統—自然寫作.“ *Čcheng-pchin jüe-tu*, 1994a, 8, s. 81–87.
- Čchen, Kuan-süe 陳冠學. *Fang cchao 訪草*. Tchaj-pej: San-min, 1994b.
- Čchen, Ming-žou 陳明柔 (ed.). *Tchaj-wan te c'-žan šu-sie 台灣的自然書寫*. Tchaj-čung: Čchen-sing, 2006.
- Ho, Ming-sho. „Weakened State and Social Movement: The Paradox of Taiwanese Environmental Politics after the Power Transfer.“ *Journal of Contemporary China*, 14, 2005, 43, s. 339–352.
- Ho, Ming-sho. „Sponsoring Civil Society: State and Community Movement in Taiwan.“ *Sociological Inquiry*, 82, 2012, č. 3, s. 404–423.
- Hsiao, Hsin — Huang, Michael. „Emerging Social Movements and the Rise of a Demanding Civil Society in Taiwan.“ *The Australian Journal of Chinese Affairs*, 1990, č. 24, s. 163–180.
- Hsiao, Hsin — Huang, Michael — Chao-Han, Liu — Tsai Huei-Hin (eds.). *Sustainable Development for Island Societies: Taiwan and the World*. Asia Pacific Research Program / SARCS: 2002.
- Hsiao, A-chin. *Contemporary Taiwanese Cultural Nationalism*. London — New York: Routledge, 2000.
- Chan, Chan 韓韓 — Ma, I-kung 馬以工. *Wo-men č' jou i-ke ti-čchiou 我們只有一個地球*. Tchaj-pej: Ťiou-ke, 1983.
- Chang, Yvone Sung-sheng. *Literary Culture in Taiwan*. Columbia: Columbia UP, 2004.
- Krámská, Pavlína. *Ekologická literatura na Taiwanu a její vliv na občanskou společnost: Analýza tvorby spisovatelů Liu Kexianga a Wu Mingyiho*. Disertační práce. Karlova Univerzita, Ústav Dálného Východu. Vedoucí práce Olga Lomová. Praha, 2019.
- Lan Ťien-čchun. „Lej-sing, wen-süan jü tien-lü šeng-čcheng: Tchaj-wan c'-ran sie-cuo te ke an jen-tiou 類型、文選與典律生成: 台灣自然寫作的個案研究.“ *Čung-sing žen-wen pao*, 2008, Vol. 41, s. 173–200.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. „Šang-niao š' šeng-tchaj chuan-ting jün-tung te li-čuang-tien 賞鳥是生態環境運動的立樁點.“ *Čung-kuo lun-tchan*, 1983a, 72.12.10, s. 51–54.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. „Ting-tien lü-sing 定點旅行.“ *Sin-šu jüe-kchan 新書月刊*, 1983b, 72.12, s. 53–56.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. „Cou-siang cchuo-wu šeng-tchaj-kuan te i taj 走向錯誤生態觀的一代.“ *Čung-kuo lun-tchan*, 1984a, 73.4.10, s. 28–30.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Lü-niao te i-čan 旅鳥的驛站*. Tchaj-pej: C'-žan šeng-tchaj pao-jü sie-chuej, 1984b.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. „Wo pu č'-tao, wo siang piao-ta te š' šen-me 我不知道, 我想表達的是什麼!“ *Tchaj-wan nien-taj*, 1985a, 74.4, s. 43–45.

- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Suej niao cou tchien-ja* 隨鳥走天涯. Tchaj-pej: Chung-fan, 1985b.
- Liou, Kche-siang 劉克襄, Siang Jang 向陽. „Mej-li sin š'-tie: Wen-süe jü šeng-tchaj chuan-ting te kuan-si 美麗新世界: 文學與生態環境的關係.“ *Tchaj-wan wen-i*, 1985c, 74.03, s. 44–58.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Siao š'-čung te ja-že-taj* 消失中的亞熱帶. Tchaj-čung: Čchen-sing, 1986.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Tchan-sien-ŕia caj Tchaj-wan* 探險家在臺灣. Tchaj-pej: C'-li wan-pao, 1988.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Tchaj-wan niao-lej jen-ŕiou kchaj-tchuo-š' 1840–1912* 臺灣鳥類研究開拓史1840–1912. Tchaj-pej: Jüan-ting, 1989.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Šen-žu mo-šeng-ti: waj-kuo lü-sing-če suo-fien te Tchaj-wan* 深入陌生地:外國旅行者所見的臺灣. Tchaj-pej: C'-li wan-pao, 1993.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Tchaj-wan ŕiou-lu tcha-čcha-ŕi* 臺灣舊路踏查記. Tchaj-pej: Jü-šan-še, 1995a.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Siao Lü-šan č' ke* 小綠山之歌. Tchaj-pej: Š'-pao, 1995b.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. „Tchaj-wan te c'-žan sie-cuo čchu-lun 台灣的自然寫作初倫.“ *Lien-che-pao*, 1996, 85.1.4.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Š'-luo te šu-kuo* 失落的蔬果. Tchaj-pej: Er-jü wen-chua, 2006.
- Liou, Kche-siang 劉克襄. *Šan-chuang-ma ŕia šu* 山黃麻家書. Tchaj-čung: Čchen-sing, 2012.
- Liu, Ka-Shiang. *Očima malé poletuchy*. Přel. Pavlína Krámská. Jablonné v Podještědí: Mi:Lu Publishing, 2014.
- Odum, Eugene P. *Základy ekologie*. Přel. Radoslav Obrtel. Praha: Academia, 1977.
- Peng, Li-pei. „Effects of Anti-dam Campaigns on Institutional Capacity: A Case Study of Meinung from Taiwan.“ *Paddy and Water Environment*, 11, 2013, s. 1–4.
- Sin, Taj 心岱. „Ta-ti fan-pchu 大地反撲.“ In *Tchaj-wan pao-tao wen-süe š' ŕia* 臺灣報導文學十家. Ed. Čchen Ming-pchan. Tchaj-pej: Jie-čchiang, 2000.
- ŕien I-ming 簡義明. *ŕi-ŕing č' šeng. Tang-taj Tchaj-wan c'-žan šu-sie te sing-čcheng jü fa-čan (1979–2013)* 寂靜之聲. 當代台灣自然書寫的形成與發展 (1979–2013). Tchaj-nan: National Museum of Taiwan Literature, 2013.
- Wu, Ming-i 吳明益. *I šu-sie ŕie-fang c'-žan: Tchaj-wan sien-taj c'-žan šu-sie te tchan-suo (1980–2002)* 以書寫解放自然:臺灣現代自然書寫的探索 (1980–2002). Tchaj-pej: Ta-an, 2004.